

УДК 338.48

Л. С. Безугла,

к. н. держ. упр., доцент, доцент кафедри маркетингу,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0002-6520-4325

Н. І. Демчук,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0003-1454-0430

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.18.24

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ І ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ГАЛУЗІ ЕКОТУРИЗМУ

L. Bezugla,

PhD in Public Administration, Associate Professor, Dnipro State Agrarian and Economic University

N. Demchuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance,

Dnipro State Agrarian and Economic University

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS AND PREREQUISITES FOR THE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES OF THE ECO-TOURISM INDUSTRY

У статті досліджено соціально-економічні аспекти і передумови розвитку підприємств галузі екотуризму в Україні. Проаналізовано різні підходи до визначення терміну "екотуризм". Визначено, що екотуризм в Україні перебуває на початковій стадії розвитку. Екотуристичні мандрівки організовуються переважно самостійно, комерційна діяльність у цьому напрямі лише зароджується. Україна володіє достатніми екотуристичними ресурсами, використання яких, поряд зі зростаючим попитом на туристичні послуги, закономірно сприятиме інтенсифікації розвитку інфраструктури та територіальній організації екотуристичної діяльності. Екотуризм, як один з видів туризму, включає всі форми природного туризму, за яких основною мотивацією туристів є спостереження і прилучення до природи. Доведено, що екотуризм в обов'язковому порядку повинен робити внесок до соціально-економічного розвитку місцевих спільнот.

The article examines the socio-economic aspects and prerequisites for the development of ecotourism enterprises in Ukraine. Different approaches to the definition of the term "ecotourism" are analyzed. It is determined that ecotourism in Ukraine is at an early stage of development. Ecotourism trips are mostly organized independently, commercial activity in this area is only beginning.

Ukraine has sufficient ecotourism resources, the use of which, along with the growing demand for tourism services, will naturally contribute to the intensification of infrastructure development and territorial organization of ecotourism activities.

Ecotourism, as a type of tourism, includes all forms of natural tourism, in which the main motivation of tourists is observation and attraction to nature.

It has been proven that ecotourism is a must to contribute to the socio-economic development of local communities. From the standpoint of any sane person, this is true. Tourists are locals in relation to locals, which implies correct behavior as a kind of compensation for the use of local resources. Unfortunately, in practice, everything is different. Initiative tour operators from developed countries do not resort to the services of local suppliers and seek to concentrate all financial benefits from tourists in their own hands. They build their hotels, equip them with their equipment, recruit their managers from developed countries.

Almost all types of ecotourism have a clear advantage over other sectors of the economy in stimulating the socio-economic development of backward, especially mountain and rural regions. First, in tourism, the consumer himself goes to the place of service. This leads not only to the inflow of currency into the country, but also to the "invisible export" of tourist goods and services. The tourist pays for himself and passes all the customs and border formalities necessary for

the export of the purchased goods. Second, the mechanization of labor in tourism is extremely low. According to some researchers, servicing one foreign tourist requires the creation of 10 jobs. And mostly women work in tourism, who find it difficult to find work in the specialization fields of developing countries (mining).

Ключові слова: екотуризм, туризм, туристи, діяльність, населення, навколишнє середовище, подорож, розвиток, сільські території.

Keywords: ecotourism, tourism, tourists, activity, population, environment, travel, development, rural territories.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні екотуризм оцінюється та досліджується як один із пріоритетних напрямів забезпечення комплексного розвитку сільських територій, диверсифікації аграрного виробництва та збільшення ємкості регіональних продовольчих ринків. У своєму функціонуванні він орієнтується насамперед на ті регіони країни, де існують відповідні рекреаційні ресурси та соціально-економічна потреба у цьому виді господарювання. Екотуризм не конкурує, а доповнює традиційні напрями та форми господарювання, де використовуються просторові природні ресурси, оскільки агротуризм дає змогу доторкнутись туристам до природних ресурсів, які не зазнали впливу техногенного розвитку, з одного боку, а з іншого — дати місцевим жителям стимул до збереження ресурсного потенціалу регіонів і суспільного розвитку в "партнерстві" з природою.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання соціально-економічних аспектів і передумов розвитку підприємств галузі екотуризму розглядалися у працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених: О. Дмитрук, В. Ємельянов, Ю. Зінько, В. Козирев, Д. МакКенел, М. Мальська, М. Рутинський, О. Савицька, В. Храбовченко, В. Худо та інші.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Останнім часом у світі відзначається бурхливе зростання екотуризму, що пояснюється погіршенням навколишнього середовища в містах, перенаселеністю традиційних популярних районів відпочинку — гірських курортів, берегів теплих морів і т.д., а також зростанням добробуту людей і збільшенням кількості вільного часу, який вони хотіли б присвятити туризму. Екологічний туризм, передусім, включає в себе всі види і способи пізнавальних подорожей різної складності, для яких головним ресурсом, а також мотивацією, є природне середовище, або її окремі елементи: пейзажі, пам'ятки природи, певні види рослин або тварин, або їх поєднання. І, що найголовніше, він не несе ніякої шкоди навколишньому середовищу. Це обумовлює актуальність обраної теми.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Екологічний туризм (англ. ecotour, ecotourism) — порівняно нове поняття у туристичній діяльності. Початком формування концепції екотуризму вважають 80-ті роки ХХ ст., коли вперше з'явилися дослідження на цю тему. Основною причиною виникнення екологічного туризму є невідрегульованість відносин у системі "суспільство-природа", або в туристичній інтерпретації — "туризм-екологія".

Перше визначення екотуризму було запропоновано мексиканським економістом-екологом Гектором Цебаллос-Ласкурейном, Екотуризм, за визначенням автора, — це поєднання подорожі з екологічно чуйним ставленням до природи, що дозволяє об'єднати радість знайомства і вивчення зразків флори і фауни з можливістю сприяти їх захисту.

Після появи першого визначення екологічного туризму різними авторами і організаціями, які проявляють зацікавленість у розвитку цього виду діяльності, було запропоновано безліч нових варіантів

Термін "екотуризм" був запропонований та введений в обіг маркетингологами. Однією з причин введення терміну В.В. Храбовченко (2003 р.) вважає першопочаткове його використання маркетингологами туристичних організацій для впливу на туристів, орієнтованих на природу, її захист та активний відпочинок. Насправді таких туроператорів, у більшості випадків, мало турбувала охорона навколишнього середовища. У такий спосіб екотуризм реалізується як реальний економічний чинник, що спонукає туроператорів до його розвитку. В.В. Храбовченко тлумачить екотуризм як вид туризму, що пов'язаний із туристськими потребами у пізнанні природи і внесенні внеску в збереження екосистем при повазі інтересів місцевого населення [11].

Екотуризм, основною ідеєю якого є гармонізація стосунків людини з навколишнім природним середовищем, турбота про збереження довкілля, що використовується в туристичних цілях та підвищення екологічної свідомості суспільства, є популярним і перспективним напрямком індустрії туризму. Аналізування літературних джерел за проблемою свідчить про існування значного різноманіття трактувань дефініції "екотуризм" (табл. 1).

Таблиця 1. Підходи до визначення терміну "екотуризм"

Автор	Зміст поняття «екотуризм»
Дмитрук О.Ю. [2]	Форма активного відпочинку з екологічно значущим наповненням – особливий інтегруючий напрям рекреаційної діяльності людей, що будують свої взаємовідносини з природою та іншими людьми на основі взаємної вигоди, взаємоповаги та взаєморозуміння. Туристи отримують від такого спілкування з природою певний фізичний, психологічний, інтелектуальний та емоційний запас міцності та здоров'я, а природа при цьому зазнає мінімальних оборотних впливів і втрат, місцеві мешканці отримують соціальні та економічні стимули до збереження природи та традиційного природокористування
Ємельянов В.Л.	Організація туризму на малозмінених людиною ландшафтах без заподіяння шкоди навколишньому середовищу, до яких належать території національних та ландшафтних парків, де здійснюються без шкоди екології тури в природу
Козирев В.М. [3]	Форма подорожей, сприятлива для навколишнього середовища. Виділяють такі форми екотуризму, як активний екотуризм (піший, велосипедний, водний, кінний, збиральництво, рибальство, мисливство), фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні поїздки, фотополування, тематичні поїздки) та культурологічні й етнографічні поїздки
Мальська М.П., Худо В.В. [6]	Всі види туризму, які мінімально або взагалі не впливають на природне довкілля і забезпечують рівновагу між туристом, природною і господарською діяльністю. Такими екологічно безпечними видами в туризмі вважають пішохідні й велосипедні прогулянки дорогами, альпінізм, спостереження за природою, плавання на байдарках та каное, спортивна морська рибалка, лижні мандрівки в горах тощо
Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. [9]	Пізнавальний і відпочинковий вид туризму, зосереджений на природних (малозмінених людиною) територіях, який передбачає заняття різними формами активної рекреації у природних ландшафтах без заподіяння шкоди навколишньому середовищу. Виділяють такі форми екотуризму: активний екотуризм (піший), велосипедний, водний, кінний, збиральництво, рибальство, мисливство, фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні поїздки, фотополування, тематичні поїздки), культурологічні й етнографічні поїздки
Савіцька О.П. [10]	Основною ідеєю екотуризму є гармонізація стосунків людини з навколишнім природним середовищем, турбота про збереження довкілля, що використовується в туристичних цілях, та підвищення екологічної свідомості суспільства, є популярним і перспективним напрямом індустрії туризму

Соціальні передумови розвитку екотуризму заховані в історії розвитку всього туризму в цілому. Спочатку треба сказати, що туризмом вважаються тимчасові виїзди (подорожі) людей в іншу країну або місцевість, відмінну від місця постійного проживання на термін від 24 годин до 6 місяців або з вчиненням не менше однієї ночівлі в розважальних, оздоровчих, спортивних, гостьових, пізнавальних, релігійних та інших цілях. Існує безліч різновидів туризму (науковий, спортивний, екстремальний, організований і т.д.). Екотуризм, як один з видів туризму, включає всі форми природного туризму, при яких основною мотивацією туристів є спостереження і прилучення до природи.

Екотуризм, як відомо, в обов'язковому порядку повинен робити внесок в соціально-економічний розвиток місцевих спільнот. З позиції будь-якої розсудливої людини це справедливо. Туристи по відношенню до місцевих жителів є гостями, що має на увазі коректну поведінку, як свого роду компенсацію за використання місцевих ресурсів. На жаль, на практиці все інакше. Ініціативні туроператори з розвинених країн не вдаються до послуг місцевих постачальників і прагнуть до зосередження всіх фінансових благ від туристів у власних руках. Вони будують свої готелі, оснащують їх своїм обладнанням, набирають своїх менеджерів з розвинених країн.

Майже всі види екотуризму мають незаперечними перевагами перед іншими галузями господарювання в справі стимулювання соціально-економічного розвитку відсталих передусім

гірських і сільських регіонів. По-перше, в туризмі споживач сам їде до місця надання послуги. Це призводить не тільки до притоку валюти в країну, а й "невидимому експорту" туристських товарів і послуг. Турист сам оплачує і проходить всі необхідні для вивезення купленого товару митні та прикордонні формальності. По-друге, механізація праці в туризмі надзвичайно низька. За даними деяких дослідників, обслуговування одного іноземного туриста вимагає створення 10 робочих місць. Причому працюють у туризмі переважно жінки, яким важко знайти роботу в галузях спеціалізації країн, що розвиваються (добувної промисловості).

Наступну соціальну передумову розвитку екотуризму виділити не так просто. В одній з перших робіт з соціології туризму американський дослідник Д. МакКенел припустив, що зростання інтересу до туризму пояснюється пошуками справжності в сучасному світі. Він виділив кілька туристичних "планів", або ступенів, по ступеню їх автентичності. Перший план виступає тільки як видимість, а задній — як сама реальність. Так, якщо турист зайнятий пошуками реальності (достовірності), він бажає отримати доступ до останнього плану. Він хоче бачити реальність не таку, як це зроблено спеціально для нього (музеї, штучні пам'ятники, готелі), а життя в тому вигляді, як її ведуть місцеві жителі. Однак саме тут проявляється різниця між мандрівником і туристом — якщо мандрівник якраз отримує доступ до цього заднього плану, то турист — немає, він живе в готелі, бачить

зроблені для нього пляжі, ресторани, спеціально одягнених місцевих жителів. Головне для туриста — не побачити, а взяти участь в колективному ритуалі, стати членом спільноти "бачили" цей пам'ятник або ландшафт, але ідеальний турист все ж прагне стати мандрівником [1].

Таким чином, екотуризм є провідником людини в світ незайманої дикої природи. Звідси наступну передумову розвитку екотуризму в сучасному суспільстві можна позначити як зацікавленість у відпочинку, відмінному від повсякденного життя. Різні напрями екотуризму як раз і дозволяють задовольнити цей туристичний інтерес, це і пізнавальний напрям (ознайомлення туристів з найбільш цікавими природними територіями, флорою і фауною, унікальними ландшафтами, гармонійно вписаними в навколишню місцевість пам'ятниками матеріальної культури та історії), і науковий напрям (отримання необхідної ділової та наукової інформації про рідкісних, знаходяться під загрозою зникнення і занесені до Червоної книги представників флори і фауни, про природні явища, історичних пам'ятниках), і спортивний напрям (гірський, водний, кінний, пішохідний туризм), і, навіть агротуризм, що стає все більш популярним в Європі та США.

Розвиток екотуризму набуває дедалі більшого значення, тому що саме ця галузь перебуває на початковій стадії розвитку. Екотуристичні мандрівки організуються переважно самостійно, комерційна діяльність у цьому напрямі лише зароджується. Однак помітне виокремлення двох шляхів розвитку екологічного туризму — "американського" та "європейського". Перший — спортивно-туристські подорожі в екстремальних природних умовах, другий — організований відпочинок у сільській місцевості із залученням до традиційної місцевої культури (в Україні цей вид туризму називають сільським, зеленим або агротуризмом).

Україна має великий потенціал для розвитку екотуризму. Площа рекреаційних територій в Україні становить 12,8% території країни і розподіляється відповідно до природних особливостей регіонів: Карпатський, Придністровський, Донецько-Приазовський, Поліський, Причорноморський, Кримський [8]. Головними засадами розвитку екологічного туризму в Україні є 6737 спеціально відведених територій та об'єктів природного заповідного фонду, їх загальна площа перевищує 2,8 млн га, що становить понад 3,9% всієї площі держави [7].

Сучасна ситуація на селі, виходячи із соціально-економічних показників рівня добробуту сільського населення, є досить критичною.

Пов'язано це, насамперед, із низьким рівнем ефективності сільського господарства, яке до останнього часу залишається основним джерелом доходів жителів села. Тому на порядку денному стоїть проблема диверсифікації підприємницької діяльності на селі з метою збільшення доходів сільського населення. Одним із таких напрямів цілком може бути розвиток екотуризму, про що свідчить практика більшості країн світу, де він набув широкого розвитку.

На карті екотуризму в Україні простежується тенденція тяжіння туристичних потоків до зон та маршрутів з найбільш цінними елементами екологічного каркасу України — чистих річок, озер, лісових масивів, а також до архітектурних комплексів малих міст та сіл. На сьогодні основними районами екотуризму в Україні є Карпатський, Придністровський, Донецько-Приазовський, Поліський, Причорноморський. Особливо інтенсивно він розвивається в Карпатському регіоні — Івано-Франківській, Закарпатській і Львівській областях [4].

Екотуризм може бути одним із важливих доходів у загальному бюджетному фонді села, за умови посилення ролі держави у процесі відтворення в системі туризму. Спеціально уповноважені органи можуть здійснювати активну політику залучення і привернення уваги потенційних клієнтів, а також здійснювати на мотивованій основі підтримку приватного підприємця на селі (мікрокредитування, сприяння інноваційним нововведенням, раціоналізаторським ідеям, підтримці суспільних ініціатив тощо).

Позитивний вплив сільського екотуризму на вирішення соціально-економічних проблем села полягає передусім у тому, що він розширює сферу зайнятості сільського населення, особливо жінок, і дає селянам додатковий зарібок; розширює можливості зайнятості сільського господаря не тільки у виробничій сфері але й в сфері обслуговування.

Ще однією важливою організаційною відмінністю сільського екотуризму є те, що туристичні послуги надають особи різних професій (сільськогосподарські робітники, працівники сфери побутового обслуговування, вчителі тощо), які постійно проживають у сільській місцевості. Основним суб'єктом туристичної діяльності у забезпеченні відпочинку на селі виступає сільська родина, яка надає туристові житло, забезпечує харчування екологічно чистими продуктами, переважно виробленими у домогосподарстві, допомагає організувати дозвілля, забезпечує безпеку відпочинку тощо. Кожна родина, що працює у сфері сільського туризму є міні-туроператором, оскільки формує власний продукт.

Для того, щоб привабити туристів необхідно подбати про змістовне дозвілля відпочиваючих. Господар повинен мати кілька варіантів організації дозвілля відпочиваючих, бути готовим показати своє господарство, розповісти про особливості його ведення, розповісти про своє село, край, його географію, історію, пам'ятки, звичаї тощо, надати необхідний інвентар, виконувати роль провідника й екскурсовода [5].

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Отже, в Україні екотуризм перебуває на початковій стадії розвитку. Екотуристичні мандрівки організуються переважно самостійно, комерційна діяльність у цьому напрямі лише зароджується. Україна володіє достатніми екотуристичними ресурсами, використання яких, поряд зі зростаючим попитом на туристичні послуги, закономірно сприятиме інтенсифікації розвитку інфраструктури та територіальній організації екотуристичної діяльності.

На наш погляд, екотуризм — це одна з форм подорожей, яка є найменш шкідливою для навколишнього середовища. Подорожі проводяться на територіях, що мають природничу цінність (національні та ландшафтні парки). Екотуризм передбачає охорону навколишнього середовища регіонів, які відвідуються туристами. Він передбачає, що учасниками цих подорожей є люди з високою екологічною свідомістю.

Подальші наукові дослідження будуть направлені на дослідження нормативно-правового регулювання екотуризму в Україні та світі.

Література:

1. MacCannell D. The Tourist: A New Theory of the Leisure Class. New York: Schocken, 1988.
2. Дмитрук О.Ю., Дмитрук С.В. Екотуризм: навчальний посібник. К. Альтерпрес. 2009. 358 с.
3. Козырѐв В.М., Зорин И.В. Менеджмент туризма. Экономика туризма. Российская международная академия туризма. М. 2001.
4. Крайний І.І. Розвиток екотуристичної діяльності в Закарпатті. Науковий вісник УжНУ. Серія "Економіка". 2006. Випуск 17. С. 186—187.
5. Лужанська Т.Ю., Махлинець С.С., Тебляшкіна Л.І. Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи. К. Кондор. 2008. 385 с.
6. Мальська М.П. Худо В.В. Туристичний бізнес: теорія та практика: підручник. 2 вид. перероб. та доповн. К.: Центр учбової літератури. 2012. 366 с.
7. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

8. Розвиток туризму в Україні: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.marshrury.in.ua/index.php/rozvytok-turizmu-v-ukraini.php>

9. Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. Сільський туризм: навч. посіб. К. Знання. 2006. 271 с.

10. Савіцька О.П., Савіцька Н.В., Погребняк Л.В. Екотуризм як важлива складова стратегії сталого розвитку України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. № 15. С. 122—128.

11. Храбовченко В.В. Экологический туризм: учебно-метод. пособие. М.: Финансы и статистика. 2003. 208 с.

References:

1. MacCannell, D. (1988), *Turyst: Nova teoriia klasu dozvillia [The Tourist: A New Theory of the Leisure Class]*, Schocken, New York, USA.
 2. Dmytruk, O.Yu. and Dmytruk, S.V. (2009), *Ekoturyzm [Ecotourism]*, Al'terpres, Kyiv, Ukraine.
 3. Kozyrev, V.M. and Zorin, I.V. (2001), *Menezhment turizma. Jekonomika turizma [Tourism Management. Tourism Economics]*, Russian International Academy of Tourism, Moscow, Russia.
 4. Krajniay, I.I. (2006), "Development of ecotourism activity in Transcarpathia", *Naukovyj visnyk UzhNU. Serii "Ekonomika"*, vol. 17, pp. 186—187.
 5. Luzhans'ka, T.Yu. Makhlynets', S.S. and Tebliashkina L.I. (2008), *Sil's'kyj turyzm: istoriia, s'ohodennia ta perspektyvy [Rural tourism: history, present and prospects]*, Kondor, Kyiv, Ukraine.
 6. Mal's'ka, M.P. and Khudo, V.V. (2012), *Turystychnyj biznes: teoriia ta praktyka [Travel business: theory and practice]*, 2nd ed, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
 7. State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 15 September 2019).
 8. [marshrury.in.ua](http://www.marshrury.in.ua/index.php/rozvytok-ruryzmu-v-ukraini.php) (2019), "Tourism development in Ukraine", available at: <http://www.marshrury.in.ua/index.php/rozvytok-ruryzmu-v-ukraini.php> (Accessed 15 September 2019).
 9. Rutyns'kyj, M.J. and Zin'ko, Yu.V. (2006), *Sil's'kyj turyzm [Rural tourism]*, Znannia, Kyiv, Ukraine.
 10. Savits'ka, O.P. Savits'ka, N.V. and Pohrebniak, L.V. (2017), "Ecotourism as an important component of Ukraine's sustainable development strategy", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 15, pp. 122—128.
 11. Hrabovchenko, V.V. (2003), *Jekologicheskij turizm [Ecological tourism]*, Finansy i statistika, Moscow, Russia.
- Стаття надійшла до редакції 20.09.2019 р.*